

Deľba práce, globalizácia a budúcnosť práce

Ulrich Rosch

S témou našej konferencie sa nachádzame v centre sociálnych konfliktov, ale aj sociálnych šanci našej doby. Ešte nikdy vo vývoji ľudstva sme nemali takú ekonomickú výkonnosť ako dnes, ale ešte nikdy nebola taká veľká priepasť medzi tým, čo je z hľadiska možností človeka uskutočniteľné a tým, čo je z celosvetovej humanizácie uskutočnené.

Dovoľte mi začať citátom Jeffreyho Sachsa, ktorý sa v posledných 15-tich rokoch predovšetkým vo východnej Európe pokúšal šíriť „posolstvo neoliberalizmu“, „najvplyvnejšieho ekonóma na planéte“, ako ho nazval Zeit, alebo ako to v superlatíve vyjadril Washington Post: „Počas posledných dvoch desaťročí bol Jeffrey Sachs najvýznamnejším ekonómom sveta, „Samozrejme som zaregistroval, že sa opäť veľa hovorilo o tretej ceste medzi kapitalizmom a socializmom... Aby sme zvládli ťažkú situáciu svetového hospodárstva, už nejde o to, či treba viac trhu alebo viac politiky (štátu). To, čo potrebujeme, je viac dobrých myšlienok.“ (Jeffrey Sachs, Spieqel č. 41/1998) „Viac dobrých myšlienok“, to je skutočne to, čo naša doba neodkladne potrebuje, aby sme sa mohli dostať z našej hlbokej ľudskej krízy. Jeffrey Sachs bol profesorom na Harvarde a dnes je vedúcim Earth Institute na Kolumbijskej univerzite v New Yorku a riaditeľom Miléniového projektu OSN pre globálne potláčanie chudoby. Pracuje na uskutočnení ambiciózneho programu, ktorý chce v priebehu 20 rokov odstrániť chudobu vo svete. Do r. 2015 by sa podľa tohto programu mala chudoba vo svete dostať na polovičnú úroveň, do r. 2025 by sa mala odstrániť. „Významné osobnosti“ ako Alfred Biolek, Gunter Jauch, speváci Herbert Grönemeyer a Bono, Roger Willemsen a Claudia Schiffer podporili jeho projekt „Hlas proti chudobe“. Mediálne vyvíjajú tlak na zodpovedných politikov, aby uskutočnili ciele Miléniového projektu.

Ekonomický program na vytvorenie spravodlivejšieho sveta?

Vo svojom diele „Koniec chudoby - ekonomický program na vytvorenie spravodlivejšieho sveta“ sa Sachs sťažuje: „Včera zomrelo okolo 20 000 ľudí na následky chudoby. Tak by to mohlo byť v našich novinách napísané každý deň... Takmer 8000 detí zomrelo na maláriu, 5 000 matiek a otcov na tuberkulózu, 7 500 dospelých na AIDS... Zomierajú bez mena, bez toho, aby o nich verejnosť vedela... Väčšina súčasníkov nemá potuchy o dennom boji o prežitie a o tom, že mnohí chudobní ľudia na zemi tento boj tragicky prehrávajú... Využijeme naše bohatstvo múdro a vyliečime rozdelenú planétu, ukončíme utrpenie všetkých, ktorí sú ešte stále chytení v pasci hlbokkej chudoby, a vytvoríme zväzok ľudskosti, bezpečnosti a spoločného úsilia prekračujúci kultúrne a náboženské hranice?“ (Mníchov 2006, str. 13-16)

Jeffrey Sachs navrhuje „cestovnú mapu“, ktorá má „pôsobilú etickú a kultúrnu silu a zároveň je to časový plán na vytvorenie spravodlivejšieho sveta.“ (Spiegel) Napriek určitej morálnej sile, ktorú Sachsovi nemožno uprieť, zostáva veľa otázok nezodpovedaných. Najmä keď sa zameriame na jeho vlastné slová o tom, že náš svet potrebuje predovšetkým „viac dobrých myšlienok“. Sachs síce často používa modernú terminológiu, ale v podstate sa drží starých liberálnych teórií, ktoré vo svojich dôsledkoch práve viedli ku škodám v dnešnej spoločnosti.

Zvýšením finančnej podpory rozvinutých krajín takzvanému Tretiemu svetu sa to určite nevyrieši. Najprv sa to rozvojovým krajinám zoberie a potom sa im zlomok z toho vráti späť ako takzvaná rozvojová pomoc Vandana Shiva, indická právnička, ktorá si získala celosvetové uznanie prácou s indickými chudobnými roľníkmi a bezzemkami a bola poctená Alternatívnou Nobelovou cenou - Right Livelihood Award, zhŕňa svoju tvrdú kritiku tohto programu nasledovne: „Bez čistej vody, úrodnej pôdy, obilia a genetickej rozmanitosti rastlín nie je prežitie človeka možné. Tento spoločný majetok bol zničený moderným ekonomickým vývojom... Ľudia, ktorí boli olúpení o svoju tradičnú krajinu a výrobné prostriedky potrebné na prežitie, sú teraz nútení žiť v úplne zerodovanej krajine... Jeffrey Sachs zámerne ignoruje „branie“ a hovorí iba o „dávaní“, ktoré tvorí nanajvýš 0,1 % ; toho, čo Sever „berie“. Ukončenie chudoby je viac záležitosť menšieho brania, ako dávania bezvýznamného množstva. Zanechanie chudoby histórii predpokladá históriu chudoby správne pochopiť a to Sachs vôbec nepochopil.“ (komentár Zrne t z 11.05. 2005)

Myslím, že Vandana Shiva, ako predstaviteľka rozvojovej krajiny, je schopná prenikavého úsudku, čo sa týka rôznych „rozvojových projektov“. Myšlienkové formy zdedeného „neoliberalizmu“, keďže nie sú postavené na skutočnosti a tým sú ideologické, určite nedokážu vytvoriť základ pre nové utváranie sociálnych vzťahov a dôsledné prekonanie chudoby. Je potrebné vychádzať zo skutočných sociálnych fenoménov, ktoré je možné rozpoznať, ak skutočnosť pozorujeme nepredpojatou.

Jej kniha „Pozemská demokracia - alternatívy k neoliberalnej globalizácii“ je kvintesenciou jej dlhoročnej výskumnej práce na ekologické, spoločenské a politické témy. Svoje názory zhŕňa do jednej veľkej základnej myšlienky: *„Živé spoločenstvá, živé ekosystémy, živé organizmy a živé kultúry sa vyznačujú tromi znakmi:*

1. princípom rozmanitosti
2. princípom sebaurčenia, samoregulácie a sebaobnovy
3. princípom vzájomného pôsobenia medzi systémami, ktorý sa nazýva aj zákonom spätného toku alebo brania a dávania.

Naša rozmanitosť vytvára vzájomnosť a umožňuje kultúru dávania a brania. Vzájomnosť umožňuje samosprávu. Čo najviac autonómne a samosprávne, a predsa hlboko spojení - so zemou, so všetkými živými bytosťami a navzájom - vytvárajú ľudia podmienky svojho budúceho života. Rodí sa pozemská demokracia, aj keď je ešte obklopená násilím a vojnou.“ (Zurich 2006, str. 181)

Tento názor, ktorý vychádza zo skúseností demokracie postavenej na vidieckom, roľníckom základe v rozvojovej krajine, v nás môže vyvolať iba vysoké uznanie. Ak však chceme preniknúť ku skutočnému pochopeniu našej sociálnej situácie, musíme ísť trochu viac do hĺbky. Nech mi je preto dovolené pustiť sa do vecí aj z inej strany.

Koniec práce?

V r. 1995 sa na pozvanie Gorbačovovej nadácie stretla v hoteli Fairmont v San Franciscu vedúca hospodárska a politická elita s profesormi sociálnych a ekonomických vied, aby prostredníctvom „globálneho braintrústu“ ukázali cestu do nového tisícročia. Kto mal postavenie a meno, bol pozvaný a prišiel.

Rýchlo sa zhodli na tom, že v blízkej budúcnosti bude stačiť iba 20% práceschopného obyvateľstva na to, aby boli všetci materiálne uspokojení. Jeremy Rifkin, autor knihy „Koniec práce“, vyhlásil, že zvyšných 80% práceschopných bude mať ohromné problémy. Zbigniew Brzezinski, bývalý poradca prezidenta USA Jimmyho Cartera, doplnil s cynizmom mocných, že zvyšných 80% bude musieť byť držaných v pokoji „tittytainmentom“. Týmto slovným spojením mal na mysli spojenie „entertainment“, plytkej zábavy pre masy, a zaopatrenia ľudí fyzicky najnutnejším na najnižšej úrovni. To je americká aplikácia starého rímskeho hesla „panem et circen- ses“, chlieb a hry, ktoré má zabezpečiť bezstarostnú vládu.

Rudolf Steiner to 1. 12. 1918 (GA 186) na základe svojho pozorovania historických fenoménov formuloval ešte radikálnejšie: Naša doba je charakteristická tým, že ľudia dnes chcú mať v spoločenskom poriadku dôstojné postavenie. *„Až naša doba, ktorá začína v 15. storočí po Kristovi, vyžaduje vidieť a chápať celého trojčlenného človeka aj vo vonkajšej sociálnej štruktúre, v ktorej sa nevyhnutne nachádza.“* Rozvojom delby práce, racionalizácie a automatizácie už viac v hospodárstve nepracujú iba reálni ľudia, ale s nimi aj mnoho iného - vynálezy a roboty, ktoré produkujú tiež. To nevytvorí len situáciu, *„že deväť desiatín práce, ktorá je dnes ešte vykonávaná ľudskými rukami, bude môcť odpadnúť, ale (mechanický okultizmus západu) umožní aj paralyzovanie každého odbojného hnutia neuspokojenej ľudskej masy.“*

Tu sa nachádzame v centre otázky ľudskej dôstojnosti. Človek sa stáva človekom až prácou, čo celú situáciu ešte vyhrocuje. Nezamestnanosť dnes vôbec nie je materiálным problémom, ale otázkou prerozdelenia, z ktorej vyplývajú obrovské duševné problémy. V skutočnosti je to obrovský výdobytok, že stále menej ľudí dokáže produkovať stále viac. Z toho potom prirodzene vyplýva úloha zabezpečiť dôstojný príjem pre všetkých ľudí na celej zemi. Potom by ľudia na celom svete mohli pracovať pre ostatných bratov a sestry zo slobodného rozhodnutia. Až nepodmienený základný príjem vytvorí človeku slobodné podmienky k práci!

To je skutočná úloha humánnej globalizácie. Hospodárstvo, ktoré obopína celý svet, nás práve privádza do situácie, aby sme vyvinuli taký postindustriálny hospodársky poriadok, ktorý už viac nechápe boj o prežitie v deformovanom konkurenčnom boji ako nevyhnutnosť, ako to od čias Adama Smitha rád hlása liberalizmus, ale ktorý dnes môže viesť k naplneniu túžob a snov mladého Karla Marxa: Každý podľa svojich schopností, každý podľa svojich potrieb.

Deľba práce, globalizácia a neoliberalizmus

Začnem ešte raz tým, že za východisko si zoberiem deľbu práce. S ňou došlo v našom spôsobe výroby k veľkému pokroku, pretože umožnila obrovskú úsporu ľudskej práce. Zároveň to ale spôsobilo, že hospodárstvo prešlo mohutným vývojom, zmenou, čo sme si však ešte primerane neuvedomili. Dopady tohto vývoja geniálnym spôsobom pozoroval Adam Smith, ktorý je dnes často označovaný za otca ekonómie.

Nie hospodársky život samotný nám priniesol všetky tie problémy, ktoré sú spojené s modernými formami výroby a globalizáciou, ale spojenie výsledkov vývoja moderného hospodárskeho života s ideológiou liberalizmu, aj keď ten sa dnes často označuje neadekvátnym prívlastkom „moderný“ alebo „neoliberalizmus“. Koncom 70-tych rokov minulého storočia sa so vzostupom konzervatívnych politických síl začali opäť uplatňovať v novom šate aj staré ekonomicko-politické dogmy a ideológie. V USA bol Milton Friedman poradcom Ronalda Regana, vo Veľkej Británii bol Friedrich August von Hayek poradcom „železnej lady“ Margaret Thatcherovej. Obaja pomáhali takzvanému neoliberalizmu k novému ideologickému rozkvetu, Flayek v peňažno-politickom variante označovanom ako monetarizmus.

Čím voľnejšie sú firmy pri investovaní a zamestnávaní, tým väčší bude hospodársky rast a blahobyť pre všetkých. Týmto heslom sa propagoval novodobý boj za voľnosť pre egoistické používanie kapitálu. *„Deregulácia, liberalizácia a privatizácia - tieto tri veci sa stali strategickým nástrojom európskej a americkej hospodárskej politiky, ktorá neoliberálny program vyzdvihla až na úroveň štátnej ideológie. Vo Washingtone a Londýne prehlásili vládnuci radikáli zákon ponuky a dopytu za najlepší zo všetkých možných princípov organizácie ekonomiky. Rozširovanie voľného obchodu sa stalo účelom samým pre seba, ktorý sa už viac nespochyboval. S úplným uvoľnením medzinárodného devízového a kapitálového trhu sa presadil ten najradikálnejší zásah do usporiadania hospodárstva v západných demokraciách, bez odporu, ktorý by stál za zmienku.“* (Flans-Peter Martin / Harald Schumann: Pasca globalizácie - útok na demokraciu a blahobyť, Reinbek 1996, str. 154)

Adam Smith medzi fenomenológiou a ideológiou

Pritom zostáva úplne nejasné, čo má byť na tejto ideológii moderné alebo „neo“. Vo svojich základných črtách je to tá istá teória, akú zastával Adam Smith v r. 1776 vo svojom diele „Bohatstvo národov“ (An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations). Veľkolepým spôsobom tu opísal dôsledky a plodnosť deľby práce. S ekonomickými pojmami však Smith zostal stáť v stredoveku. Svoj pojem práce alebo kapitálu si utvoril na základe stavového a cechového usporiadania, ktoré malo svoje opodstatnenie v Európe na začiatku druhého tisícročia. Industriálnej alebo postindustriálnej spoločnosti už takéto pojmy vyhovovať nemôžu.

Noam Chomsky, známy teoretik reči, ako profesor na Massachusettskom technologickom inštitúte vyznamenaný desiatimi čestnými doktorátmi, sa stal politickým aktivistom v neposlednom rade aj v dôsledku globalizačného vývoja. Taktiež neoliberalizmu upiera inovačný element. Hovorí, že táto ideológia dnes usiluje o globálny svetový poriadok iba v novej forme. *„Výraz neoliberalizmus falošne evokuje svstém princípov, ktorý má byť nový a zároveň založený na klasických liberálnych myšlienkach - ako patrón je uctievaný Adam Smith... Inak ale nie sú tieto teórie v žiadnom prípade nové a vo svojich základných názoroch ďaleko vzdialené od princípov, ktoré od čias osvietenstva tvoria životný element liberálnej tradície.“* (Noam Chomsky: Zisk na ľuďoch. Neoliberalizmus a globálny svetový poriadok, Hamburg 2000, str. 21)

Adam Smith videl v egoizme hnaciu silu všetkého ekonomického pokroku. Ak by všetci, ktorí sa zúčastňujú diania na trhu, mohli rozvinúť svoju zisťnosť maximálne, bez nejakých štátnych alebo iných obmedzení, tak by neviditeľná ruka (the invisible hand) zorganizovala dianie tak, že to bude na prospech celku. Hoci vývoj najmä v 20. storočí priviedol túto myšlienku do absurdnosti, má predsa akýsi magický charakter, že na ňu ešte dnes väčšina ľudí verí. V skutočnosti sa ukázalo, že voľná konkurencia na trhu vedie iba k tomu, že bohatí a trhovo silní sú stále bohatší a silnejší, zatiaľ čo „bezmocní“ musia zotrvať vo svojom postavení. Ľudskosť sa pritom neberie do úvahy. *„There is no invisible hand“, neexistuje žiadna neviditeľná ruka, napísal nositeľ Nobelovej ceny Joseph Stiglitz, bývalý hlavný ekonóm Svetovej banky, v článku pre Guardian v decembri 2002. „Medzizábavné výsledky, ktoré vzišli z experimentálnej ekonómie, patria tie, ktoré sa týkajú altruizmu a egoizmu. Vyzerá to tak... že testovacie osoby nie sú také egoistické, ako to teoreticky predpokladajú ekonómovia, okrem jednej skupiny - ekonómov samých. Je to tak preto, že ekonómia je disciplína, ktorá priťahuje jednotlivcov od prírody egoistickejších, alebo je to preto, že táto ekonomická náuka robí individuality egoistickejšími? Odpoveď, takmer nepochybná, je, že platia tak trochu obidve príčiny... Táto Nobelova cena naznačuje, aké dôležité je študovať ľudí a hospodárske systémy také, aké sú, a nie také, aké si ich prajeme mať... Iba keď lepšie porozumieme skutočnému ľudskému správaniu, môžeme dúfať, že navrhujeme také politické návrhy, ktoré umožnia, aby sa naše hospodárstvo stalo lepším.“*

Týmto Stiglitz opisuje metódy ekonomickej a sociálnej vedy, ktoré platia aj tu v Goetheane - pozorovanie skutočných sociálnych fenoménov bez akýchkoľvek subjektívnych prianí alebo ideológií. Na základe takéhoto vecného pozorovania skutočného sveta charakterizoval Rudolf Steiner ideológiu liberalizmu s krajnou ostrosťou: „Preštudujte si raz Adama Smitha. Vo svojej makroekonomii nehovorí vôbec o človeku, ale o určitom kuse pôdy a o tom, čo na ňom rastie a čo na ňom stojí. A potom ešte hovorí o nejakom automate, ktorý nechá siať, žať a tak ďalej... Adam Smith hovorí o týchto dvoch veciach. A najdôležitejšiu vlastnosť tohoto automatu nazýva ekonomickou slobodou a tento kus zeme nazýva súkromným vlastníctvom... Keď skúmate Adama Smitha, nikde nenájdete pojem človeka. Skúste to raz! Nájdete usporiadanie súkromného vlastníctva s hospodárskym automatom, ale nenájdete pojem človeka.. Ale to, čo sa tam nachádza, je v skutočnosti iba ľudská mátoha. Rozumiete, čo treba hľadať. Hľadať treba človeka ako takého." (Rudolf Steiner, 11. 12.1920, GA 202)

A to je práve úloha modernej sociálnej vedy: dívať sa na človeka ako východisko všetkého sociálneho diania. Veda o človeku a veda o spoločnosti patria k sebe.

Nie ideologizovať o spoločnosti abstraktnými, mechanistickými teóriami, ale dívať sa na človeka v sociálnom organizme, to je úloha. Potom z toho vzíde nové, avšak na skutočnosti založené sociálne poznanie. Pohľad na skutočnosť je nám ale často zakrývaný našim vzdelávacím procesom. Ideológie v našich hlavách sťažujú alebo znemožňujú nepredpojatý pohľad na skutočnosť.

Egoizmus a altruizmus - dve reálne sily ľudskej existencie

Samozrejme, že egoizmus je tiež súčasťou ľudskej prirodzenosti. A nezodpovedalo by skutočnosti, keby sme tento pud v človeku nevideli. Aj preto prichádzajú mnohí sociálni teoretici, ale ešte viac aj sociálni teoretici k záveru, že spoločnosť sa musí starať o to, aby každý zo svojej práce získal maximálny možný výnos. Rudolf Steiner prišiel v súvislosti s hospodárskou činnosťou práve k opačnému poznaniu, ktoré formuloval ako „Hlavný sociálny zákon“ presne pred 100 rokmi: „Zdravie celku spolupracujúcich ľudí je o to väčšie, o čo menej si jednotlivec nárokuje výsledky svojej práce pre seba, to znamená, čím viac týchto výsledkov odovzdá svojim spolupracovníkom a čím viac sú jeho potreby uspokojované nie z jeho vlastnej práce, ale z práce druhých. Všetky zariadenia v rámci nejakého celku ľudí, ktoré tomuto zákonu odporujú, musia pri dlhšom trvaní kdekolvek plodiť núdzu a biedu..."

Zdravie môžeme pochopiť pomocou jeho protikladov - núdze, biedy a chudoby. Zdravie (v orig. Heil - pozn. prekl.), alebo Steiner použil na inom mieste aj pojem *liečivý* (v orig. Heilsam - pozn. prekl.), pochádza z gotického slovného kmeňa *hails* a má tiež význam zdravý alebo nezranený. Nachádzame v tom *heil*, čo pôvodne znamenalo „patriaci k tomu“, potom *heilig*, „patriaci Bohu, Bohu zasvätený“. Neskrýva sa v tom niečo prapôvodné ľudské, ľudská dôstojnosť, podstata ľudských schopností, ktorá pochádza z božsky-duchovného sveta? Nie sú to práve schopnosti, ktorými sa človek ako ľudská bytosť vyznačuje a ktoré ho povyšujú nad zvieraciu ríšu, a tým nad celú prírodnú ríšu?

V sociálnej oblasti by sme nemali hovoriť o niečom, že je to *správne* alebo *nesprávne*. Oveľa primeranejšie je hovoriť, že je to *ozdravné* alebo *spôsobujúce chorobu*. Každé spoločenstvo musí nájsť vlastnú formu. Neexistuje správna alebo nesprávna forma, ale existujú zákonitosti, ktoré treba zohľadňovať. Ak sa tieto zákonitosti nezohľadnia, „*musia všetky zariadenia pri dlhšom trvaní kdekolvek plodiť núdzu, chudobu a biedu*“ medzi ľuďmi. Zlú inžiniersku prácu spoznáme hneď, keď je cesta zlá alebo most zrútený. V sociálnej oblasti to zväčša tak rýchlo nespozorujeme.

Keď pozorujeme spoločenstvo spolupracujúcich ľudí, vidíme prirodzene ako prvé pracovné spoločenstvo, ktoré vzniklo už v stredoveku v oblasti remesiel. Ale ak svoj pohľad zameriame na spoluprácu, rozšírime tým pozorovanie na dnes veľmi rozsiahle podnikové štruktúry alebo dokonca na celé národné hospodárstvo. Je možné problematiku oddelenia práce a príjmu riešiť iba v rámci jednotlivého právneho spoločenstva, na úrovni štátu, v národnom rámci? V dobe globalizácie je stále jasnejšie, že spoločenstvo spolupracujúcich ľudí je možné chápať iba globálne, celosvetovo. Sociálne opatrenia môžu byť dnes ozdravné iba vtedy, ak pri tom budeme mať na mysli sestry a bratov všade na svete a ich osud budeme spolucítiť a spolutrpieť s nimi. Samozrejme musí každé spoločenstvo nájsť svoje adekvátne riešenie. To je ale dnes možné iba vtedy, keď má pri tom na mysli aj osud celého ľudstva.

V bezprostrednej nadväznosti na tento hlavný sociálny zákon formuluje Steiner praktický dôsledok, ktorý z toho vyplýva. „*Na čom dnes záleží, je to, že pracovať pre blížnych a dosahovať nejaký príjem sú dve od seba úplne oddelené veci...*“¹ Na základe tejto úvahy je možné odvodiť požiadavku na nepodmienený základný príjem, ako to včera dôkladne vysvetlil Gôtz Werner. Moderný hospodársky život, a tým aj celý sociálny život naliehajú na riešenie tohto problému. Dnes máme na to šancu, akú sme ešte nikdy predtým vo vývoji ľudstva nemali.

Niektoré fenomény modernej spoločnosti

Ľudské potreby sú východiskom a cieľom každej ekonomickej aktivity. Ekonomické hodnoty vznikajú premenou prírody ľudskou prácou a schopnosťami (duchom), ktoré túto prácu organizujú. Ako voči prírodnej základni (ekologická dimenzia - trvalá ochrana prírody), tak aj voči ľudskej práci (sociálno-ekonomická dimenzia - právo na ľudsky dôstojnú prácu), musíme vyvinúť úplne nový spôsob vnímania, myslenia a cítenia, z ktorého môže vzniknúť činorodé a kreatívne utváranie sociálnej prítomnosti. Z toho potom môže vyplývať aj chápanie poberania príjmu ako novej právnej dimenzie. Každý človek - tým, že je človek - má právo na ľudsky dôstojnú existenciu. Na to ale potrebuje dostatočný príjem.

Pohľad na človeka nás vedie von do sveta. Prítom vidíme, že práve globalizácia ponúka ľudstvu jedinečnú šancu - celosvetová spolupráca umožňuje uspokojenie potrieb všetkých ľudí. O čom dnes rozmýšľame v sociálnej oblasti, o tom musíme rozmýšľať v celosvetovom meradle. „(Celá zem myslená ako hospodársky organizmus je sociálnym organizmom." (Rudolf Steiner, Národohospodársky kurz - Úlohy novej ekonomickej vedy, GA 340) Moderný hospodársky život sa dá pochopiť, iba ak ho chápeme v celosvetových vzťahoch. Voči tomu ale stojí to, že každý moderný človek sa stáva stále viac individualitou.

Stupeň pokroku nejakej spoločnosti môžeme posudzovať podľa toho, do akej miery sa v nej individualizovali ľudské schopnosti a potreby, t. j. do akej miery sú ľudia schopní zo svojho slobodného rozhodnutia byť so svojimi individuálnymi schopnosťami činní pre druhých ľudí. Už vo Francúzskej revolúcii preto zaznela oprávnená požiadavka slobody človeka: *Liberté*.

Bývalý nemecký minister vnútra Otto Schily tento fenomén výstižne charakterizoval slovami: „*Spoločenská organizácia práce je dnes ešte veľmi vzdialená tomu, aby mohla viesť k rozvoju kultúrnej a duchovnej dimenzie práce. Dôstojnosť človeka ako duchovnej bytosti nie je v spoločenskej organizácii práce vôbec uznaná. Inak by nebolo mysliteľné, aby sa s ľudskou pracovnou silou zaobchádzalo ako s tovarom.*" (Otto Schily: Flóra, Fauna a Financie, Flamburg 1994, str. 222)

Deľba práce, zásobovanie druhých a od druhých a kolektívny spôsob výroby sú princípy modernej hospodárskej spoločnosti. Žiadna oblasť sveta už dnes nie je schopná zásobovať sa sama. Iba celosvetová spolupráca môže zodpovedať modernému postindustriálnemu spôsobu výroby. To znamená, že komplexná činnosť pre inú skupinu ľudí alebo iného človeka vyžaduje aj ekonomický princíp solidarnej alebo bratskej (sesterskej) spolupráce. Francúzska revolúcia to formulovala ako *Fraternité*.

Prúdenie ekonomických hodnôt je sprevádzané právnymi vzťahmi, ktoré sa týkajú zaviazania pracujúcich k spolupráci, resp. oprávnenia spotrebiteľov na odber vyrobených tovarov a služieb. Tieto právne vzťahy sú sprostredkované peniazmi. Peniaze, ako aj celý náš právny život, musia byť postavené na demokratickom základe. Potom môžu byť právne vzťahy zmluvne utvárané podľa princípu spravodlivosti. Preto bola správna aj ďalšia požiadavka Francúzskej revolúcie - rovnosť: *Égalité*.

Sloboda - rovnosť - bratstvo sú funkčné princípy modernej spoločnosti založenej na samospráve. Organizácia spoločnosti môže zodpovedať človeku iba vtedy, keď bude trojčlenná, ako to zodpovedá bytosti človeka - sloboda v duchovnom živote, rovnosť v právnom živote a bratstvo v hospodárskom živote. Takto formuloval Rudolf Steiner komplexnú sociálnu požiadavku. Z takejto požiadavky prirodzene vyplýva, že pre každého človeka musí existovať nepodmienený základný príjem. Teraz neba nájsť spôsob, aby sa to mohlo stať podnetom pre dostatočný počet ľudí.

Chcel by som skončiť výrokom už vyššie citovaného Noama Chomského: „*Dnes máme technické a materiálne zdroje na uspokojenie základných potrieb ľudí. Čo sme nerozvinuli, sú kultúrne a morálne zdroje a demokratické formy sociálnej organizácie, ktoré by nám umožnili používať naše materiálne bohatstvo a využívať náš nesmierny potenciál humánne a racionálne.*" (Budúcnosť štátu, Berlín 2005)

Spolupráca na rozvoji týchto kultúrnych a morálnych zdrojov a sociálnej organizácie sa môže stať tou najväčšou, najvzrušujúcejšou a najnaplňujúcejšou úlohou našej doby.